

LES CANÇONS POPULARS DE SANTA POLA

Antonio LÓPEZ LAFUENTE
Ajuntament de Santa Pola

1. INTRODUCCIÓ

1.1. LA TRADICIÓ ORAL EN LES CANÇONS POPULARS

Fa ja algunes dècades que la transmissió oral ha deixat de ser aquell vehicle de difusió popular que ens acostava a esdeveniments i notícies de diversa índole. L'avanç de la tecnologia, el creixement dels pobles i la seua transformació en ciutats, la dimensió de la televisió, la telefonia mòbil i internet han condemnat l'espai que li corresponia a la tradició oral. Així també el ritme ansiós de vida que ens toca viure ens deixa molt poc de marge per a l'oci, la conversació familiar i, si m'ho permeten, l'avorriment. És cert que el progrés sempre ajuda, però en el cas de les cançons populars, aquelles que naixen del poble i es difonen a través de les seues gents de boca en boca, es podria dir que qualsevol temps passat va ser millor. Vivim en una societat sumida en la cultura del treball, tot va massa ràpid i els xiquets corren el risc de convertir-se en adults amb excessiva promptitud. Aquest ritme de vida actual contrasta amb la societat d'una Santa Pola que fa poc més de cinquanta anys estava sumida en un altre ritme més pausat, temperat, que certament propiciava el naixement de les músiques populars: cançons, cobles, trobos, lletres i músiques senzilles, la majoria anònimes, que es van convertir en un llegat dels nostres avantpassats que no podem permetre'ns el luxe de perdre.

Aquelles lletres constitueixen una narració entranyable de la nostra Santa Pola, disposada a formar part d'un retrat immortal en blanc i negre a través de les veus de les seues gents: «en la cueva del Joano me he criado, confiando en los consejos de un cosí».

Les cançons populars vénen a retratar temes tan diversos com els conflictes laborals («en el taller de Marcos a on treballe jo, algunes quantes dones que válgame Dios»), el futbol («Lolo, Moreno i Tintoré, Xulillo i Tomaset de l'Atlètic s'han borrat»), la política («ai, Betum, no t'haveres clavat en eixos asunts»), l'estiueig («Santa Pola és molt bona

en el veraneo, on se passen els dies de bon recreo»), la Pasqua («ja s'aproxima la Pasqua florida, festes que en l'any no n'hi ha altres millor»), la devoció («Virgen de Loreto y patrona madre, salva a quien navega por los bravos mares») o la pesca («de matí fa carxeta, mon anem cap al moll, cordant-mos la jaqueta i el mocaor al coll»).

Manifestacions populars que, en la majoria dels casos, naixen de l'espontaneïtat del moment, com un acte de creació anònima improvisada fruit de persones que viuen unides per vincles pròxims i exterioritzen els seus sentiments, que en ser expressats passen de boca en boca, de poble en poble, van i tornen, perquè aquestes cançons no coneixen fronteres.

1.2. CANÇONS SENSE FRONTERES

Quan la transmissió oral era l'únic vehicle per a l'arribada o partida de les cançons, el contacte entre veïns de diferents terres, l'anada i tornada de les seues gents, va fer possible l'adopció d'un tipus de cançons «sense amo», que moltes poblacions han absorbit o apadrinat com a fons del seu folklore local. Altres vegades, aquesta influència de gents, terres i comarques convida a un interessant viatge de paraules que ens deixa curiositats com la tradicional «A la popa del llaüt» o el «Ja venim de fora», que sorprenentment trobem, amb alguna xicoteta variació, segons el cançoner local. A Santa Pola i ports pròxims a la nostra costa coneixem «a la popa del llaüt m'he deixat les espartenyas», mentre que en el camp d'Elx «en la figuera redona m'he deixat les espartenyas» i a Callosa d'En Sàrria «a la vora del riu mare m'he deixat les espartenyas». És evident el segell particular que cada població incorpora depenent de la identificació geogràfica. A tall d'exemple trobem la coneguda cobla de «al entrar en Santa Pola lo primero que se ve, el Castillo, la Glorieta y el café del tio Peret», que s'interpreta a Villena de la forma següent: «A la entrada de Villena, lo primero que se ve, los balcones abiertos y las camas sin hacer». La popular cançoneta «ja venim de fora ja venim formats, una sardineteta i un trosset de pa» és cantada en altres poblacions alacantines com «ja venim de fora, ja venim formats, en la panxa plena i el cul foradat».

1.3. UNA BREU ANÀLISI DE LES CANÇONS POPULARS

En la seua majoria, aquestes composicions no posseeixen ni una gran riquesa melòdica ni literària. Solen ser construïdes de manera vocal, sense escriure's en partitures, i també acostumen a ser creades per a cantar-les, poques vegades donades a la instrumentació. No obstant, algunes d'elles es canten per a ser acompanyades a través d'instruments, bé siguen de percussió, com ara castanyoles, tabalet, o bé guitarres, dolçaina o acordió, són aquests els casos de la cançó dansada, que els majors anomenen jotes, encara que fóra més adient citar-les com a danses o «dansaes». Es tracta de cançons amb lletres estructurades en quartetes, adaptades al

ritme ternari, que s'interpretaven fins al primer quart del segle xx per a alegrar places i carrers de Santa Pola. El tabal marcava l'inici del ritme i la dolçaina interpretava una melodia per a invitar al ball per parelles. El que en un principi s'interpretava amb dolçaina i tabalet, es va anar transformant en acompanyaments de guitarra, que també servien per a introduir i acompanyar la veu cantant del grup: «a la popa del llaüt me deixat les espadenyes», «a ballar les danses mon tenim que anar, a menjar i beure sense treballar».

Trobem cançons extenses, altres més reduïdes; cobles, trobos cantats, xicotetes cançonetes i composicions que s'acosten més al recitat que al cantat, com els pregons. Hi ha melodies que encaixen en la categoria musical d'havanera, el fandango, el cuplet, el tango... en contraposició als ritmes ràpids i mecànics de les cançons infantils.

També hi ha el recurs d'inventar una lletra adoptant una melodia portada d'una cançó famosa del moment, com és el cas de «Tio Mesero, posemos cantahues», amb la música de «Ay, limón, limonero», també el de «Manolico, Manolico», amb la melodia del tango «Avellaneda», o «De matí fa carxeta», amb la música de «Ja mon anem». Especialment aquest cas es dona molt en «les cançons pasqüeres», molt donades a inspirar-se en melodies conegudes.

Quant a l'idioma utilitzat, es podria dir que hi ha un doble vessant castellà-valencià en les nostres cançons populars. En el cas de les cançons infantils és més habitual el valencià: «El tío Pollastre», «Roda, roda, Sant Miquel», «Una tirera de gent forastera», «Compare un xavet», a excepció d'un bon nombre de composicions relacionades amb l'ensenyament escolar. No obstant, és destacable la utilització del castellà en el grup de cançons religioses, especialment les dedicades a la devoció mariana. Els «Gojos a la Mare de Déu de Loreto», la pregària i el motet-himne dedicats a la patrona de la vila, compostos respectivament pels mestres Alfosea i Manuel Quisiant, així com cobles i romanços que van popularitzar el cor d'invidents de la nostra localitat a mitjans del segle passat, van mantenir el castellà com a text de difusió. Principalment entre finals del segle xix i les primeres dècades del segle xx es generen la majoria de textos en valencià, i possiblement les cançons més interessants, que naixen en l'ambient de la cançó divertida o picant, de temàtica social, crítica o política. Açò pot donar a entendre l'acostament de la llengua autòctona a l'àmbit més estrictament popular, al marge del territori, per dir-ho d'alguna forma, «literari» o «culte», com puga ser-ho l'escola o la religió.

1.4. EL PROTAGONISME DE LES LLETRES

Un breu exercici de toponímia ens ajuda a recordar escenaris que apareixen en les lletres de les cançons, alguns ja desapareguts, racons de la nostra geografia quasi oblidats, i altres permanents al llarg del temps,

com ho són el Castell, la Glorieta, els Arenals, l'Escullera, el Casino. O com un dia ho van ser el taller de Marcos, el taller de Saturnino, el Bodsbil, la tenda de Carbonell, el bar d'Antonio el Miano, les paleres del tio Leonardo, el Sequió o el café del Tio Peret.

Ens trobem davant d'un llegat musical que mereix ser reconegut pel seu valor històric, perquè gràcies a ell, podem recordar interessants activitats que un dia van ser el quefer diari dels santapolers i santapoleres: les seues formes de vestir, els jocs infantils, els romanços, les rondes, els seus oficis, i entre ells especialment la duresa de la mar, les seues diferents i variades formes de divertir-se, les celebracions festives...

Les cançons, i en general qualsevol manifestació musical, ens porta de la mà des que naixem fins que deixem d'existir. Per aquesta raó, m'agradaria aprofitar l'oportunitat que m'ofereix aquesta publicació, per a animar-los, com a lectors, que es convertisquen en part activa d'aquell poble que canta, i que canten als seus fills com anteriorment ho van fer amb nosaltres els nostres pares i iaies. Busquen l'excusa d'un bateig, una boda, una excursió, una reunió, una jornada «pasqüera», etc., qualsevol motiu és bo per a no deixar de ser aquell poble que canta.

2. METODOLOGIA

Aquest treball forma part d'un estudi realitzat l'any 2000 amb el títol «Cançons populars de Santa Pola», que va ser becat per la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Santa Pola dins de la Convocatòria d'Estudis Locals en l'edició del mateix any. S'ha dut a terme gràcies a la informació obtinguda per mitjà de fonts orals, a través d'entrevistes amb un ampli nombre de comunicants, persones majors en la seua majoria, així com associacions culturals i diversos col·lectius de Santa Pola. A més de l'aportació vinguda de fonts orals, s'han utilitzat els treballs publicats sobre Santa Pola, així com cançoners i monografies musicals que han servit per a contrastar els resultats obtinguts.

Després d'una primera fase de recopilació, en què es van catalogar prop de cent cinquanta composicions, es va passar a una segona fase de contrast, de possible datació i de valoració de cadascuna d'elles, es va descobrir en aquesta última etapa, quines cançons pogueren ser més representatives o gaudiren de major importància, tenint present que en aquest article no parlarem de moltes altres cançons que per la seua escassa transcendència a nivell local, o la seua localització en moltes altres comunitats autònomes, cal que siguen objecte d'altres reflexions. Hem agrupat les cançons en blocs temàtics que inclouen un comentari en el seu encapçalament.

Hem transcrit les lletres de les cançons fent servir la variant dialectal col·loquial pròpia de Santa Pola, per tal de ser el més fidels possibles amb la informació transmesa per les diferents fonts orals.

s'han torcat en un paper,
clis, clis, clos, fuera!

Pinto, pinto, saramico,
saca la vaca de veinticinco,
tú que vienes, tú que vas
traerás la manteca de la reina
guarde usted está pebrera,
pim, pom, ¡fuera!

Botón, señorito, ladrón,
angel, demonio, pastor.

Pata de burro, pata de bou,
digues-li a ta mare que te frixca un ou.

Dalt de la figuera havia un teuladí,
anava a agarrar-lo i era mon cosí.

Palomita blanca, dime la verdad,
en esta o en esta, o en esta estará.⁴

Roda, roda, sant Miquel,
tots els àngels van al cel,
carregats en un baül,
que se caiga (gire) Maria de cul.⁵

Una tirera de gent forastera,
de quin carreró, de mon tío Guitarró.⁶

Angelets del cel, que voleu pa Pasqua,
arròs i colomets, i fulles de carrasca.

Sant Pere i Sant Pau, doneu-me les claus,
pa obrir els angelets, que estan morint-se de fam.

Que mos tornen els diners, esta vaca no val res.⁷
Que mos tornen els diners, este cine no val res.⁸

Que empiece ya, que el público se va,
La gente se marea y el publico se mea.⁹

El carro del tío Paco
nos lleva locos, nos lleva locos,
la Sinforosa, la Sinforosa.
¿quién soy?
¡el tío Paco!
¿dónde vivo?
¡en Cartagena!
¿en qué número?
¡en el doce!
doce cascabeles
tiene mi caballo
por la carretera.¹⁰

⁴ Aquestes sis peces són cançons d'eliminació o sorteig.

⁵ Cançó de rogle molt coneguda. Al final de la frase s'afegeix el nom del xiquet o la xiqueta.

⁶ Com en les cançons de rogle, amb l'última paraula, tots s'asseuen en terra ràpidament.

⁷ Els joves cantaven aquesta melodia o pregó des de la muralla del castell quan se celebrava la vaca en les festes patronals a l'interior del castell-fortalesa, costum que es va perdre en la dècada dels anys setanta, s. xx.

⁸ Ve a ser una variació de l'anterior, però aplicada al cine, davant del retard del començament de la pel·lícula o els clàssics «talls» en la projecció.

⁹ Una altra variació de l'anterior, aquesta molt més actual, i encara en vigor entre els xiquets.

¹⁰ El «tío Paco» era un popular personatge natural de Cartagena, que arribava tots els estius a Santa Pola amb el seu carro, tirat per la burra Sinforosa, que portava un gosset als seus llocs, i realitzava recorreguts pels carrers de Santa Pola. Estigué en actiu fins a finals dels anys vuitanta, es va convertir en una vertadera atracció per a diverses generacions de xiquets, que van aprendre aquesta cançó.

Jo sé una canconeta de fil i cotó,
me menje la figa i tire el pessó,
me gite en m'agüela i li pixe el faldó.
Me'n vaig a la plaça i me compre torró,
Torró de Xixona, torró d'alegria,
Toca les campanes de Santa Maria.

Marieta vull tocar-te el cul, calla dimoni, calla dimoni,
Marieta vull tocar-te el cul, calla dimoni que jo no vull.
Jo no sé quin gust tindreu de tocar-li el cul als dones,
jo no sé quin gust tindreu, cada u se toque el seu.

Bé, borreguet,
la cabreta no té llet.
la poqueta que tenia
se l'ha begut el cabritet.

Xequerrequexec,
no em toques la pinta,
xequerrequexec,
ni el monyo tampoc.
xequerrequexec,
la pinta és de plata,
xequerrequexet,
i el monyo és de or.

Compare un xavet, me tire un aniset
Compare un xavet, me tire un aniset,
(repetit moltes voltes)
Si no tira confitura
que se muiga la criatura.

Si no tira anissets,
Que se li gire el xotxo al revés.¹¹
A cal tio Pollastre, a donar lliçó,
veges si pots prendre bona educació.
Ella suma i resta al dret i al revés,
set i i vuit son quinze i vuit vint-i-tres.¹²

3.2. CANÇONS ESTACIONALS

3.2.1. LES CANÇONS DE NADAL I PASQUA

Nadal, convertit en la gran festa de l'hivern, també té el seu menú musical per a donar colorit a una celebració on els xiquets tenen gran participació, per això solem relacionar la música nadalenca amb les nadas, composicions representades a Santa Pola amb títols molt estesos en tota la geografia espanyola, com «Blanca navidad», «En el portal de Belem», «Ya vienen los Reyes Magos», etc.

En altres treballs d'investigació sobre música popular, especialment en les comarques de l'interior d'Alacant, apareix un tipus de cançó na-

¹¹ Cançó de bateig que els xiquets vociferen perquè el padri done caramels a l'eixida de l'església, i durant el recorregut que porta al lloc del banquet. La frase més coneguda és la primera «compare xavet, me tire un aniset». Antigament es cantava com l'hem recopilat, i encara que les últimes frases puguen parèixer de mal gust, cal destacar una similitud en cançoners que hem trobat en altres pobles pròxims com Crevillent: «si no tiren confitura que se muiga la criatura, si no tiren armeles que se li assequen les mamelles» (Martínez Montoya: 1989).

¹² Cançó infantil que en determinades èpoques s'ha ballat en rogle, i en altres ocasions acompanyava a diferents jocs. El «tio Pollastre», també conegut com «tio pollo frito», fa al·lusió a un mestre d'escola que impartia les seües classes a Santa Pola. Quan els xiquets li preguntaven al professor el que havia menjat, aquest sempre contestava «pollastre fregit», el que li va valdre la invenció del malnom.

Da-me un xusco pa berenar i ara un altre pa conviar,
no hi ha que fer-se tan de rogar que la mona és pa disfrutar.
Vine xiqueta i no te'n vages esta espraeta del meu costat.
Que si te quedes en estos dies serem feliços com l'any passat.
Una guitarra i una bandurria pa armar jaleo mos llevarem
i a la fadrina que vinga mústia hasta la raspa li tocarem.
Com va, com va, com va, la mona tota xafà.
M'ha gastat els diners i m'ha queat sense res.

Per tindre que tirar la mona que s'ha banyat,
me toca demanar o passar per conviar
(torna el refrany: Da-me un xusco...)
Si vols alguna xica que siga pobra i bonica
només tindràs que fer dir-li que eres panaer.

Un dia de Pasqua un xiquet plorava
perquè el catxirulo no se li'n volava.
La tarara sí, la tarara no,
la tarara, mare que la balle jo.¹⁴

El dia de Sant Vicent
en ser les sis del matí,
tots els fadrins i fadrines
que estiguen en peu pa eixir,
perquè si no, se fa tard,
mos iextrà el sol pel camí
i aplegarem rendits.
Xiquetes,
ja estem en els Arenals,
anem a fer la matança
i pelar les creïlles,
portar aigua i fer també les ensalacs.
Cuide-vos de la moquita
que hui temim que ser filles
totes de la tia Paquita.
Ja està la faena feta,
Anem'on tots a jugar
que en posar bandera blanca
ja vindrem tots a esmorzar.
Poseu-vos els saragüells,
que duem en flocs i lassos,
per si caem regolant
que no fem ningun retrato.
Alerta!
Xiquetes, totes alerta,
que no es vega res,
que aquella que se li vega,
eixa ja no juga més.

Ja venim de fora,
ja venim formats.

¹⁴ També s'ha arplegat canviant la lletra d'«un xiquet plorava» per «Pepito plorava». Aquesta cançó era típica dels dies de Pasqua, i igual de típica era la preparació dels «catxerulos» de manera artesanal per a fer-los volar durant aquells dies de primavera. La melodia és de «La tarara».

Una sardinera
i un trosset de pa.¹⁵
Ane-mo-ne, ane-mo-ne,
Ane-mo-ne a berenar.
Ane-mo-ne, ane-mo-ne,
Ane-mo-ne que es fa tard.
Moltes coses que llevem,
dos tortilles i quatre conills,
moltes taronges i una garrafa de vi.
Jugarem al rogle, al gat i a la rata, sí,
da-me una taronja, no, da-me tu un tragueta de vi.
Jo en una taronja, ni en dos en tinc prou,
i si te descuides te trencaré el ou.

3.2.2. CANÇONS D'ESTIU EIG

«Se acerca ya la temporada de Santa Pola, que así se llama en Elche la época de los baños de mar. Las familias ilicitanas empiezan a buscar casa en la pintoresca villa. Los de las barracas comienzan a remendar el toldo» (El Pueblo de Elche, juny de 1901). Des de finals del segle passat, els il·licitans arribaven amb les seues famílies i totes les seues pertinences estivals, gallines incloses, per a gaudir de la temporada dels banys. Van ser èpoques d'alegria on tot es compartia en la barraca, on l'ambient es feia propici per a fruitar de les cançons que parlen del caldero* i les tarongetes*, dels banyadors, del nugolet*, de les partides de cartes...

He considerat interessant presentar-les com a document, ja que, si bé no són originals de Santa Pola, fan clara al·lusió a ella, i de fet, nosaltres, els santapolers, també les hem fet nostres. Qui no ha cantat, o escoltat allò de «ja mo'n anem, a on anem tots els anys» o «venim de la mar, no portem diners»?

Ja mo'n anem, a on anem tots els anys,
a disfrutar la temporà dels banys.
Què bé se viu, què bé s'està
en la barraca a la vora del mar.
Una fa arròs i ceba, l'altra caldero fa,
l'altra fa tarongetes, l'altra una gaspatxà.
Què bé que se disfruta quan estem per allí,
no contem els empenyos que mos deixem aquí.
Ja estem aquí, la barraca plantà,
què bé se viu, què bé s'està.
Saca un panet, que no he almorzat,
una tomata, i farem l'ensalà.
Saca un tros de bonítol d'eixe que has arreglat,
saca un tros de salxitxa i un tros de bacallar.
Saca la catalana que postres no en tenim,
saca el platet xiqueta que ja passa el raïm.

¹⁵ L'expressió «de fora» encara perviu en l'ús d'algunes persones majors, utilitzada per a indicar tant que ixen del poble («anem a de fora»), com que tornen («venim de fora»).

Senyoreta Anselma, Sant Jaume ve,
dies de platja i de pollastret,
i si se'n vol vindre la llevarem,
de cantinera, de cantinera, pa l'aiguarent.
Després quan estiga plantà la barraca
a la vora del mar, li direm a Anselma
quan se desocupe que arregle el sopar.
Soparem bogueta, una ensalaeta
i un llagostinet; i a la senyoreta,
i a la senyoreta, un parell d'ouets.
Venim de la mar, no portem diners,
anem a ca el mestre i no hi ha res que fer;
mo n'anem a casa en un malhumor,
de vore que vénen, de vore que vénen
les festes d'agost.

3.3. CANÇONS MARINERES

No era d'estranyar que el filó de cançons populars trobara part d'inspiració en el treball de la pesca, una activitat quotidiana entre tantes famílies santapoleres al llarg de moltes generacions.

Els homes de la mar van cantar a bord i en terra. Ho van fer plasmant en diferents melodies les seues inquietuds, els seus somnis, els seus desencants... Amb lletres que expressen vinculació amb la Mediterrània i la complicitat entre aquesta mar incansable i les embarcacions santapoleres, van cantar a Larraix, al moll, al patró, a la nostàlgia de la llar en alta mar, a les inclemències del temps...

La pesca de la cavalla en zones de la costa marroquina com Larraix, va ser un tema citat amb gran interès en les composicions que van inventar els mariners, des dels innumerables trobos, a diferents cobles i cançons. A Larraix, primer en les embarcacions a vela i posteriorment a motor, partien els homes durant l'estiu, en dates pròximes a Sant Pascual, per la qual cosa algunes esposes invocaven el sant per a desitjar que tot anara bé:

Eran bastantes las esposas de pescadores que después de irse sus hombres el día de San Pascual, iban al a orilla del mar y adentrándose en él procedían a arremangarse toda su vestimenta y, enseñándole el culo a la luna gritaban «¡San Pascual, caballa, caballa...!», en súplica a que abundara la pesca (Bonmatí: 1988).

De matí fa carxeta, mo n'anem cap al moll
cordant-mos la jaqueta i el mocaor al coll.
Mo n'anem cap a bordo mos posem a sarpas.
Mos clavem baix la proa i allí desfem tres pans.
Ai, gent (vent) roí, que punyetero,
hasta el xiquet mos demana caldero.

Yo a Larache se res no vuelvo
porque me entretengo sólo en padecer,
y aunque vaya con patrón prudente
comer malamente sin ningún placer.
De la guardia siempre aborrecido
estás convencido que la has de cumplir,
y si acaso te quedas durmiendo
te vienen riñendo para más sufrir.
Lleno de aborrecimiento
vengo a Larache pescar,
sin tener en ningún momento
rato para descansar.
Cuando se olvida el pesquero
se lleva más interés,
por ver si a nuestras familias
podemos ver.
Hoy mi novia pasea orgullosa
muy guapa y pomposa por el muelle va.
Y los de Elche la están pretendiendo
y con ella riendo suelen disfrutar.
Y ella ansiosa les dice orgullosa
a mí no se acerquen que no puede ser,
que a mi novio espero con cuidado
que estará pescando con gran interés.

Tinc un granet en el cul i un altre en la monyiqueta.
D'ham una punxaeta, es cosa que jo no vull.
Estic de ràbia que en muir, no vuigera tindre res,
Perquè esta peixquera és de passar calamitats.
I en si que estem carregats no mos recordem de res.¹⁶

3.4. CANÇONS AMOROSES, DE RONDA I CANÇONS OBSCENES

En aquest bloc agrupem tres estils diferents, començant per la cançó amorosa, tema universalment triat com a argument en les lletres.

Les cançons de ronda, tan habituals entre els homes, de vegades alteraven a algun veí, especialment si aquestes rondes o serenates es realitzaven a grans veus a altes hores de la nit:

De todo esto, señor Alcalde, nada tenemos que decir, pero que a las doce de la noche y algo más, se armen escándalos que sólo tienden a molestar a los vecinos de costumbres morijeradas y no dejen descansar a nadie, de eso tenemos que decir que es una cosa altamente censurable y que no se debe permitir. La calle más castigada en esto y tal vez la única, es la de San Antonio, que hasta las tantas están con músicas, gritos y cantos que a las doce y media molestan a todo el mundo (El Defensor de Santa Pola, 1894).

Entre les cançons de ronda publicades, hem de destacar la primera d'elles, que amb el títol de «Tío Messero, pose-mos cantahueso», és convertix en una de les joies del nostre patrimoni musical quant a música

¹⁶ Les contínues punxades que els mariners patien a causa dels hams se sumaven al cúmul de calamitats que comportava el dur treball de la mar.

popular es refereix. És una lletra molt coneguda entre els santapolers, en què se citen una infinitat de personatges i de llocs que retraten perfectament la Santa Pola dels anys trenta. Una composició creada de la manera més original, a través de dos santapolers que es trobaven lluny del seu poble en unes condicions difícils i en un moment encara més delicat per a tot el país: el transcurs de la Guerra Civil.

Atrinxerats a «Perales del Hierro (Cerro de los Ángeles)», província de Madrid, Jeroni Martínez Manarel «El Garranxo» i Miguel Sempere Soler, amb el propòsit de fer el temps més amé i recordar la seua Santa Pola natal, van decidir inventar una lletra que parlara d'ella, on van incorporar a un bon grup de personatges i racons de l'època. Sense a penes imaginar-s'ho, acabaven de crear una cançó popular que ha arribat fins a nosaltres com un document històric entranyable.

A la sombra de la barca «Contrabando»
en un día nugolado yo nací.
Y en la cueva del Joano me he criado
confiado en los consejos de un cosí.
Yo creí en su juramento y con él iba a robar
figues al tío Pixantento y tacons al tío Barral.
Y en el curso de dos o tres años
hicimos amigos de fama mundial,
los artistas del cante del tango,
el Tort del Mesino, Xavea y Tomás.

Limonero, ay limón, limonero,
que a tus plantas fuimos a cantar con el Cestellero,
y en el curso de dos o tres días
tus hojas cayeron y se van a secar.
Danos tu perdón, ay limonero,
que estos vagabundos no lo harán más.
Una noche de verano en Santa Pola,
como otras de costumbre era ya,
recorrimos los cafés y las tabernas
y al Casino fuimos todos a parar.
Al oír nuestros cantares la gente salió de allí.
Y Antonio muy cabreado llamó a la Guardia Civil.
Y nosotros sabiendo el detalle salimos corriendo
y fuimos a parar als paleres del tío Leonardo
y allí nos pusimos todos a cantar.
Tío Messero, pose-mos cantahueso,
o si no lí rompim les tauletets, els gots i el caldero.
Porque somos los amos del pueblo,
Jeroni, Xavea, el Roig i Tomás.
Vinga i pose-mos, que està el Tort del Mesino,
el Carbonero, el Vigi i l'Esmolaor.¹⁷

¹⁷ La melodia de «tio messero» correspon a la popular cobla «Limón, limoncro».

Desde el día en que te vi estoy loquito de amor.
Pues que el tanquen en gábies hasta que estiga millor.
Ven acá, pichona. ni tampoc colom.
Ven acá, lucero, això és nom de gos.
Yo seré tu amado, ni tampoc criat.
Yo seré tu esclavo, jo clau no en tinc cap.
Mira, niña, que soy rico y te podré regalar.
Ara sí que ho ha comprés, jo en vosté me vull casar.
Després de casa-mos ya mo n'anirem.
Tendremos familia, això ja ho vorem.
Jo tinc un armari molt ben adornat,
en quatre culleres i un plat foradat.

Estate quieto, Vicente,
que mi madre está en el horno.
Por la calle pasa gente,
haremos mucho notorio.
A la mar tiren canyes
i al riu graneres,
no te fies de les dones carantonyeres,
carantonyeres, carantonyeres,
a la mar tiren canyes
i al riu graneres.
No me cojas de la mano
que pueden vernos las gentes,
y pensarán lo que haremos
en sitios bien diferentes.¹⁸

Obri la porta, Xorrila,
que la xorra se me gela,
i si no m'obriu la porta,
la xorra me cau en terra.

Una xica banyant-se en el Sequió.
Se li clava una sípia dins del galló.
La pobre xica, quin gran disgust,
de vore-se la sípia, de vore-se la sípia,
dins del galló.
I a la escollera, vaig a cagar,
i mentres cague, i mentres cague,
mire la mar.¹⁹

Ai, xica rossa que guapa estás,
tens una figa com un cabás,
unes mamelles com a cestelles.
Ai, xica rossa ja no me vols

(el final també podia canviar-se per):
Ai, xica rossa, toca'm els ous.

¹⁸ Cançó dansada, actualment és interpretada pel grup de danses Sal Marinera, en la seua tasca de recuperació.

¹⁹ És una variació de les cançons d'estiueig, encara que amb un to més picant i obscó.

3.5 CANÇÓ CRÍTICA I POLÍTICA

De manera seriosa, o amb una bona càrrega d'ironia, la crítica d'un sector de la població a les injustícies, a determinades actituds personals o a xicotets enfrontaments anecdòtics, va estar a l'ordre del dia, recolzant-se en nombroses ocasions en textos anònims que han perdurat fins avui.

Si bé és cert que en l'actualitat la difusió d'aquestes opinions compta amb mitjans d'un altre tipus per a expressar-se i que les cançons han deixat de ser vehicle important en la transmissió de la problemàtica social, en el primer terç del segle xx van tenir molta repercussió les composicions d'aquest tipus.

De forma espontània, marcada pel nostre caràcter santapoler, i per l'afecció dels majors al trobo, es van crear nombroses quartetes, cobles, cançons, trobos que s'entonaven en els moments adequats. Va ser especialment en els anys vint i trenta quan van sorgir la majoria de peces que hem recopilat. Potser les que presenten major valor històric van ser aquelles que van tenir com a argument la situació laboral i política del moment. D'una banda, tenim presents les dificultats que en aquesta època travessava la població pesquera, que enfrontava mariners i amos de barca:

A poc a poc els conflictes laborals augmentaren. Els anys 20 i 30 són d'unes lluites laborals crues i angunioses per als pescadors, que passaven algunes setmanes sense portar un jornal a casa. Els bàndols enfrontats eren anomenats «socio», mariners que normalment estaven afiliats a les societats i sindicats, i els «esquirols» eren els amos de barca i contraris a les actuacions dels sindicats obrers (Mas: 1983)

Un altre tema important de les nostres cançons, juntament amb la problemàtica pesquera, va ser el de la política. Durant la II República van sorgir nombrosos trobos i cobles cantades que feien referència als dos grups enfrontats: per un costat els representants de la tendència conservadora o de dretes popularment anomenats «poteros», i per un altre aquells que defenien una ideologia d'esquerres, amb afiliats als sindicats, com UGT o la CNT, anomenats «esvarosos» o «llombrisos»:

Els intents i moviments polítics de la dreta, eren fortament replicats pels versos de l'esquerra, que després del seu triomf en les eleccions municipals, contestà així a un conservador, que portava moltes taques a la pell de la cara (d'ací l'insult de «marcat» del darrer vers): «Tot i això ho canten perquè han perdut, volien la vara però s'han fotut. No volem tiranos, volem llibertat, no volem marranos que estiguen marcats». (Mas: 1983)

Lolo, Moreno i Tintoré,
Chulillo i Tomaset
del Atlètic s'han borrat,
perquè els quatre demanaven
que entraren en el equipo els dos Macians.

Perquè havia un xafungo
que no tenia aclare.

en un parell d'anys.
Si vergonya vos quedara, xe,
vorieu en bons ulls lo que estos quatre han fet.

En el taller de Marcos, a on treballe jo,
algunes quantes dones que válgame Dios.
Les orquilles són velles, no guanyem diners,
no guanyem pa polvos ni pa colorets.
Ahí teniu a Jaume que no fa faena,
Li guardem la gorra baix de la xàrcia vella.
Entra la seua dona, tot són renegons,
i ahí teniu a Jaume tocant-se els collons.²⁰

Ja tinc els morros unflats
de tocar i no cobrar.
Fadrinetes de quinze anys,
Ja no eixireu més a ballar.
Aunque s'empenyaren
l'alcalde, el juez i l'alguacil,
ja no eixireu més a ballar
si no paguen al «Conill».²¹

Avellaneda, la deforera,
Miss Santa Pola,
vol al Macià.
I l'altre dia en el Casino
ballant un tango es van besar.
Manolico, Manolico,
no te fies de la Miss,
que és molt guapa i molt fina
i te porta un compromís.²²

La torta d'Asensi
va dient per el mercat:
«M'arranque els pèls de la figa
si guanya la Societat».²³

Eixe front del Carabassa
darrere del mostraor,
ha robat en tanta gracia
que s'ha fet un parelló.²⁴

Si voleu poder,
no treballeu a ca Saturnino,
perquè té una maquineta, aúpa!
que a tots els xics els retrata.
Va retratar al «Canyones»,
i a Tomaset «el Faveta»,

²⁰ Cançó que van popularitzar les xarcieres que van treballar el taller de confecció de xarxes de Marcos Lloret Ramis, que va crear molts llocs de treball, en especial entre les dones santapoleres.

²¹ Se cita al dolçainer «el Conill», provinent de la pròxima localitat d'Agost.

²² El festeig de Gertrudis Bonmatí i Brolle Macià va ser molt sonat entre la població a causa de la popularitat de la parella: ella va ser Miss Santa Pola i ell, un important jugador de futbol de l'Hèrcules. La música correspon al tango «Avellaneda».

²³ Se cita a l'esposa d'un dels amos de barca, en l'època d'enfrontament entre aquests i la societat de pescadors.

²⁴ Antigament es va utilitzar un tipus de pesca «a la parella», per mitjà del qual eixien del port dues embarcacions juntes per a realitzar el seu treball, d'ací ve el nom de «parelló».

amb el motet-himne de Manuel Quislant Botella, escrit el 1885, són les dues peces de referència per al nostre treball en aquest apartat, ja que es tracta de les composicions més antigues, que segueixen mantenint-se en els nostres dies en les festes patronals. Actualment, continua sent tradició que els feligresos canten els goigs a la Patrona durant les misses que se celebren en el novenari des del 9 al 17 de setembre. També es manté la interpretació del motet-himne durant la processó del dia 8 de setembre i, des de la creació de la Coral Llevantina, fa ja vint-i-cinc anys, és aquest grup l'encarregat de la seua interpretació.

Amb els coneguts goigs i motet-himne a la Mare de Déu de Loreto, s'acompanya la peça coneguda com a Pregària a la Mare de Déu de Loreto, escrita per José Alfosea Pastor, que va ser presentada oficialment, i així ho arreplega el llibre de festes de 1964, per un altre grup de músics santapolers compost pels germans Espinosa, que en aquella dècada triomfaven a Espanya i a l'estranger amb el seu conjunt musical Los 6 de España. Ells van ser els encarregats de gravar la peça, que durant uns anys era reproduïda per megafonia en els dies importants de la festa, fins que amb la creació de la Coral Llevantina el 1975 es va incorporar al tradicional concert que el grup realitza en el castell la nit del set de setembre i que coneixem com a Serenata a la Mare de Déu.

GOIGS DE LA MARE DE DÉU DE LORETO

María, radiante Aurora,
de la gracia luna entera.
Sednos con Dios medianera,
del que os busca protectora.

Vuestro nacimiento santo,
en gracia y luces fecundo,
fue el regocijo del mundo
y del infierno el quebranto;
sois del Espíritu Santo
sagrario y templo en que mora.

Sednos....

Con título de Loreto
estos, tus hijos, te aclaman,
hallando en vos cuando os llaman
piedad en cualquier delito;
mucho alcanza el que contrito
vuestro patrocinio implora.

Sednos...

Vuestra imagen maltratada,
en puerto Santa María,
por herejes, feliz día
aquí nos fue trasladada,

en donde es muy venerada
y amante remediadora.

Sednos...

A Santa Pola, María
de Guadalupe llamada,
esta prenda tan preciada
para nuestra dicha envía;
mil obsequios a porfia
reciba la gran señora.

Sednos...

Referir vuestros portentos
y las gracias que nos dais
no es posible, los obráis
en todos los elementos;
de tanto fervor atentos
cualquier de vos se enamora.

Sednos...

En aquel gran temporal,
día Santa Catalina,
hubo en todo el mar ruina,
sólo aquí no fue fatal;
nunca vendrá ningún mal
si el pueblo se humilla y ora.

Sednos...

En el mar los que navegan,
si en Vos tienen esperanza,
les dais segura bonanza
y a este pueblo salvos llegan,
y agradecidos os quedan,
pues sois su radiante Aurora.

Sednos...

Muchas veces los cristianos
de los moros perseguidos,
son de Vos favorecidos
y a esta playa llegan sanos;
tiene socorro a dos manos
quien en ti espera, Señora.

Sednos...

De los daños que ocasiona
en todas partes la guerra,
libres por mar y tierra
estamos con tal Patrona;
vuestra gran piedad blasona
de ser nuestra defensora.

Sednos...

En fe y en amor prolijo
Santa Pola hacia Vos crece
y un templo eterno os ofrece
en su pecho, cada hijo;
sin duda, Dios nos bendijo
al darnos a esta Señora.
Sednos con Dios medianera,
del que os busca protectora.

MOTETE-HIMNE A LA MARE DE DÉU DE LORETO

Autor: Manuel Quisilant Botella

Sacra Virgen de Loreto,
válganos tu intercesión,
porque Madre nuestra eres
y también Madre de Dios.

Porque Madre nuestra eres
y también Madre de Dios.

Aurora del sol divino,
refulgente aparición,
alegría del que gime,
bálsamo del corazón.

Estrella de nuestros mares,
de nuestros buques timón,
acuérdate que aunque ingratos,
los hombres tus hijos son.

Virgen Santa de Loreto,
haz que por tu mediación,
nos colme Dios con sus bienes
y nos dé su bendición.

PREGÀRIA A LA MARE DE DÉU DE LORETO

Autor: José Alfosea Pastor

Escucha, Madre querida,
y concédeles perdón
a tus hijos que te cantan
con verdadera emoción.
Santa Virgen de Loreto,
llena de bondad y amor,
no abandones a tus hijos
que te adoran con ardor.

Somos tus hijos ausentes
los que más en tí pensamos,
¡y qué alegría llevamos
cuando venimos a verte!

Esta plegaria te dedicamos
Madre adorada, con gran pasión,
y humildemente a ti rogamos
que nos concedas tu bendición.

¡Aleluya, aleluya!
Elevamos hasta ti
estos cantos de amor;
Madre del cielo y la tierra,
y Madre del Redentor...
También eres nuestra Madre,
Virgen Santa de Loreto.
Y eres nuestra devoción.
Acepta el canto y los besos
de estos hijos, pues son rezos
que brotan del corazón...
que brotan del corazón...

Oh, que dulce es estar
esta noche en San Pascual
y poder disfrutar
de la fira i tots els bancals.
¡Viva San Pascual Bailón,
que es el patrón del Bodsbil!²⁸

Y con anhelo, y con anhelo,
Dios nos bendiga a todos allá en el cielo.
Libre de daños, libre de daños,
y que aumenten sus bienes por muchos años.

Roguemos a tí Pascual
los frutos del sacramento
(es repeteix una vegada)
Danos Pascual por lo tanto
favor por el sacramento.
(es repeteix dues vegades)

Virgen de Loreto
y Patona Madre,
salva al que navega
por los bravos mares.²⁹

3.7. PREGONS I VENEDORS AMBULANTS

Quan en altres temps el carrer era el protagonista de gran part de l'activitat diària, la venda ambulat de productes, estava a l'ordre del dia. Des de gelats a fruites seques, passant per dolços, joguines, xurros o aigua que provenia dels aljubs de la serra, sense oblidar la nostra tradicional cavalla, eren vociferats per aquests populars venedors.

Avui recordem amb nostàlgia aquells personatges, retrat d'una època no tan llunyana, que inundaven els nostres carrers i places amb l'alegria

²⁸ Xicoteta cançó de romeria a l'ermita de Sant Pasqual a Orito, cita curiosament al «Bodsbil», un cafè dels anys quaranta que es trobava en el centre de Santa Pola.

²⁹ Aquestes tres composicions són precs i cants de ccc.

dels seus pregons, anunciant l'arribada de la seua mercaderia a ple pulmó amb melodies que a vegades podien resultar un tant dissonants:

Santapola, 26 de julio de 1913. Margarita, fiestas, fiestas, gritos... yo no sé por qué toda la gente grita tanto en España, sobre todo en esta región: es una prueba más de la mala educación nacional; en este momento en que te escribo, un niño chilla, una mujer vocea el pescado y dos hombres hablan de puerta a puerta con grandes voces. (Salinas: 1984, p. 100)

Ametles torrades

Almendras tostadas... y que resaladas.

Que con el chipirripi, chipirripi, chipirripichó.

Pilotes de goma

Pelotas que van y vienen y siempre la tienen.³⁰

Codonyat i regalíssia

Xiquetes... que duc malícia i punyetes... malícia i punyetes.... malícia i punyetes.³¹

Figues de pala

Fresca i polia la figa de pala...³²

Venedores de peix

Bogueta... bogueta dels nanses.

Bogueta de rellevar.³³

Gelats

Chambi, helado y mantecado.

Al pipiripipi y el chambi de moda.³⁴

Arrop i tallaetes

Arrop i tallaetes, mel pa les xiquetes.

El cacauero

La gloria... la gloria de hoy.

La coca en sardina... cacauets i tramussos.³⁵

Venedora d'ous

Som com a hòmens... som com a hòmens.³⁶

L'esmolador

El afilador... se afilan cuchillos, navajas, tijeras...³⁷

³⁰ El «tio Plata» venia pilotetes de goma lligades a una goma, també còmics i altres llepolies, mentre que a l'hivern ho feia amb moniatos i carabassa torrats, dàtils tendres i castanyes bullides.

³¹ El «tio Panso» venia a més de fruites seques, codonyats, «canyetes» i regalíssia, carregat amb el seu cabàs recorria la muralla del castell en els dies de vaca.

³² El «tio Lleonardo», que pot presumir de ser el protagonista d'algunes de les cançons populars que hem recopilat, s'encarregava d'arreglar els fruits de les paleres que existien en la part alta del poble, per a vendre'ls pel carrer.

³³ Especialment les dones eren les encarregades de vociferar la venda del peix. Entre elles van ser molt populars «Rita Escampa», les «Mianas», la «tia Moniata», Dolores «la Bosca» o Carmen «la Bollullera».

³⁴ Va ser molt típic el carret amb gelat que recorria el poble i les platges durant l'estiu. Els venedors més populars van ser Ginés Aldeguer, «L'Estorcer» o «El moreno de Catarra».

³⁵ Pepe «el tramussero» era el pregoner de la primera frase, per la qual cosa alguns el batejaren amb el malnom de «el tio Glòria». Posteriorment, la venda de cacauets, de coca amb sardina, tramussos i faves bollides, la realitzava «Pepe el Llarg», també anomenat «Pepe el Cacahuero», que quan va deixar la venda ambulante va passar a portar un dels quioscos de llepolies més populars que van existir davant del Castell, concretament el situat enfront del cine Chapí.

³⁶ Aquesta original frase de venda d'ous era obra de la «tia Rosica».

³⁷ La figura de l'esmolador roman viva en l'actualitat, encara que avui dia ens visiten motoritzats i abans les tècniques eren en la major part manuals. Precedits pel so del xiulet, sempre han tingut la curiosa fama d'anunciar amb la seua presència el mal temps.

Neules

Barquillos...

Barquillos finos...

Periòdics

El Tío Cuc... que vull ven-lo i no puc.³⁸

Xurros

Xurrets calentets...

La churrera.... hay churros calentitos.³⁹

El sereno

Sereno... las doce y nublado.⁴⁰

FONTS

FONTS ORALS

Josefina Molina Bonmatí

Rita Lloret Garre

José Piedecausa Sempere

Manuel Garri García

Manuel Amorós Montiel

Antonia Andreu Espinosa

Manuel Piedecausa

Baldo Contreras

Coro Los Romeros

Coral de la Tercera Edad de Santa Pola

Antonio López Espinosa

Manuel Vidal Agulló

Susi Juan

Nuria Parera Fernández

Angela Soler Bonmatí

Rafael Lledó López

Mujer de Baeza («manyaca»)

Leopoldo Pla (i la seua dona)

Gaspar López Espinosa

Dolores Sempere Montiel

Juan Montiel

Jeroni Martínez Manarel

Felipe Manzanaro

Rafaela Martínez Molina

Pepita Garriga López

María Montiel Sempere

Coral Levantina Santa Pola

Josefina Escorrina

Francisco Giner

Dolores Agulló

Federico Valero Halégua

Mayte Molina Fuentes

María Orts Luchoro

Fill de Josefina Molina

Roque Sempere (i filla)

María José Pla

FONTS ESCRITES

BAILE RODRÍGUEZ, Antonio, *Etnografía del pregón de fiestas*, Santa Pola, 1987.

BONMATÍ MEDINA, Rafael, *Santa Pola, datos históricos y curiosidades*, Santa Pola, 1981.

— *Santa Pola, datos históricos y curiosidades II*, Santa Pola, 1983.

— *Santa Pola, datos históricos y curiosidades III*, Santa Pola, 1987.

— *Santa Pola siglo XIX*, Santa Pola, 1991.

CLIMENT, JOSEP (1976), *Cançoner valencià*, Caixa de Estalvis de València, València, 1976.

³⁸ Era molt graciós veure a una xicoteta figureta de no més de deu anys com Antonio Giner, vestit amb pantalons llargs, tirants i gorra, vociferar la premsa de l'època, amb periòdics com *El tío Cuc*, *El Heraldo* de Madrid o *Blanco y Negro*.

³⁹ La imatge de la xurrera venent els seus productes acabats de fer pels carrers, especialment en les primeres hores del matí del diumenge, va ser molt popular fins fa pocs anys.

⁴⁰ L'anunci de les hores pels carrers era una tasca típica del sereno, que solia acompanyar amb alguna indicació climatològica. Altres vegades podria dir «les dotze i plovent», o quan es donava, també citava: «llevantol... fa llevantol».

- DE CARDENAS, Gloria, *Mil canciones españolas*, Almena, Madrid, 1976.
- DEL ALCÁZAR, Ignacio, *Colección de cantos populares*, Antonio Aleu, 1910, Madrid.
- DUQUE ALEMÁN, María del Mar, *Documentos de tradición oral en Alicante*, Alacant, 2000.
- GUARDIOLA FUSTER, Miguel, *Lírica tradicional valenciana*, Ajuntament de La Nucia, La Nucia, 1997.
- LAFUENTE AGUADO, Ricardo, *La habanera en Torrevieja*, Institut d'Estudis Alacantins, Alacant, 1984.
- LLORCA, Fernando, *Lo que cantan los niños*, València, 1914.
- MARTÍNEZ MONTOYA, Manuel, *Canciones populares crevillentinas*, Crevillent, 1989.
- MAS MIRALLES, Antoni, *Toponímia de Santa Pola*, Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola, 1998.
- «Història del trobo en Santa Pola», *La Rella*, 1, p. 13-32, 1983.
- (ed.), *El defensor de Santa Pola* (ed. facsímil), Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola, 1994.
- OJEDA NIETO, José, *Cuadernos de etnografía 1*, CAM, Oriola, 1997.
- PERAL, María Asunción et al., *Cançonetes de fil i cotó*, Radio Elche, Elx, 1989.
- QUISLANT, Manuel, «Cancionero musical de Alicante», manuscrit d'any desconegut, premiat per la Diputació Provincial d'Alacant, Arxiu Municipal de Santa Pola.
- SALINAS, Pedro, *Cartas de amor a Margarita*, 1912-1915, Alianza, Madrid, 1984.
- SANCHIS GUARNER, Manuel, *Cançoneret valencià de Nadal*, Torre, València, 1960.
- SOLER GARCÍA, José María, *Cancionero popular villenense*, Institut d'Estudis «Juan Gil-Albert», Alacant, 1986.
- SEGÚ, SALVADOR, *Cancionero musical de la provincia de Alicante*, Diputació Provincial d'Alacant, Alacant, 1973.
- *Cancionero musical de la provincia de Valencia*, Diputació Provincial de València, València, 1980.
- SEVILLA, Alberto, *Cancionero popular murciano*, Sucesores de Nogués, Múrcia, 1921.
- TORRENT, Vicent, *La música popular*, IVEI, València, 1990.
- VALOR CALATAYUD, Ernest, *Cançoneret alcoià*, CAAM, Alacant, 1980.